

શિવલેખા પ્રિયદર્શિની

૨૧ ડિસેમ્બર, ૨૦૨૦

આજની ટૂંકી-શબ્દ નારીનું મંગેકિન

હાર્ટ-ટુ-હાર્ટ જે ની ભટ્ટ

ધૂમકેતુનું ઘોમણો વિસ્તાર્યું છે યાજ્ઞા

ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તાના પિતામહ કહેવાતા ધૂમકેતુની વાર્તાઓનો અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કરનારાં આ અમેરિકાસ્થિત ગુજરાતી લેખિકા આજકાલ સાહિત્યજગતમાં ચર્ચામાં છે અને એ કહે છે કે વાચક તરીકે આપણે બધાં પણ એક પ્રકારે અનુવાદક જ છીએ...

કેતન ત્રિવેદી

જો આ લેખકનું સર્જન બીજી ભાષાઓમાં અનુવાદિત થયું હોત તો ગુજરાતી ભાષામાં ટૂંકી વાર્તાના જન્મ તરીકે, એક સાહિત્યકાર તરીકે એમની ગણના ટોલ્સટોય, ચેખોવ, ટાગોર અને પ્રેમચંદ જેવા સર્જકો સાથે થતી હોત...

હમણાં જ પ્રતિષ્ઠિત અંગ્રેજી પ્રકાશનગૃહ હાર્પર કોલિન્સ દ્વારા પ્રકાશિત થયેલા વિખ્યાત ગુજરાતી સર્જક ધૂમકેતુની કેટલીક વાર્તાના અંગ્રેજી અનુવાદ સંગ્રહરત્નો ટોલી-ધ બેસ્ટ સ્ટોરીઝ ઓફ ધૂમકેતુની પ્રસ્તાવનામાં અનુવાદક જેની ભટ્ટે આમ લખ્યું છે.

એમની વાત ખોટી નથી. ગૌરીશંકર ગોવર્ધનરામ જોશી ઉર્ફે ધૂમકેતુ સહિત આપણી ભાષાના ઘણા સાહિત્યકાર એવા છે, જેમનું સર્જન જો અંગ્રેજી અને બીજી ભાષામાં જે રીતે અનુવાદિત થયું જોઈતું હતું એ રીતે થયું હોત તો એક સર્જક તરીકે એમને બીજી ભાષાઓમાં પણ અચૂક ભારે નામના મળી હોત. જો કે આ રંજની સાથે સાથે હવે રાજીપો એ વાતનો છે કે ધીમે ધીમે ક્લાસિક ગુજરાતી વાર્તા-નવલકથાઓ હવે અંગ્રેજી અને બીજી ભાષાઓમાં અનુવાદિત થઈ રહી છે. દિલ્હીસ્થિત સાહિત્ય અકાદમીએ હમણાં જ ઝવેરચંદ

મેઘાણીની યાદગાર કૃતિ વેવિશાળનો રશિયન ભાષામાં અનુવાદ કરાવ્યો છે તો જેની ભટ્ટે કરેલો ધૂમકેતુની વાર્તાઓનો આ અંગ્રેજી અનુવાદ પણ એ જ દિશાનું એક આગેકદમ છે.

આમ પણ અમેરિકાના ટેક્સાસમાં વસતી આ ગરવી ગુજરાતણ જેની ભટ્ટે આજકાલ સાહિત્યિક વર્તુળોમાં ચર્ચામાં છે. એનાં બે કારણ છે. એક તો ધૂમકેતુનું આ અંગ્રેજી અવતરણ અને બીજું, જેનીની પોતાની ટૂંકી વાર્તાના પુસ્તક ઈય ઓફ અસ કિલર્સનું પ્રકાશન.

અફ કોર્સ, જેની પોતે અંગ્રેજીમાં લખે છે. વોશિંગ્ટન પોસ્ટ, ધી એટલાન્ટિક, બીબીસી-કલ્ચર જેવાં પ્રકાશન થકી એ અંગ્રેજી સાહિત્યનાં વિવેચક તરીકે તો સારીએવી નામના ધરાવે જ છે અને એનાં પોડકાસ્ટ્સ પણ હિટ જઈ રહ્યાં છે, પણ સાથે સાથે એ પોતાનાં મૂળિયાં ભૂલ્યાં નથી, બલકે મા અને માતૃભાષા પ્રત્યેના અપાર લગાવને કારણે જ જેનીએ ગુજરાતી સાહિત્યમાં અમર બની ચૂકેલી ધૂમકેતુનાં અલી ડોસા

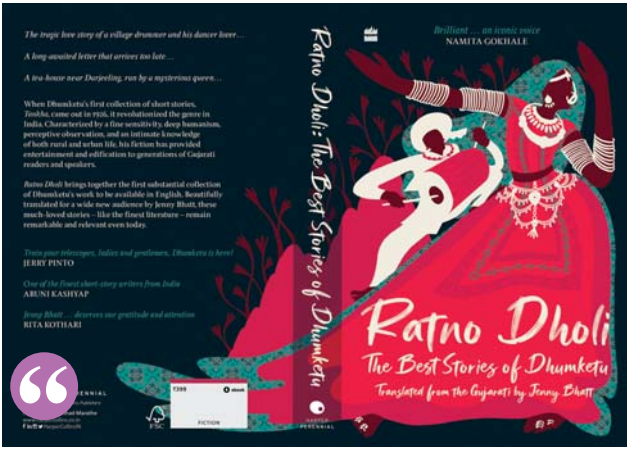
અને મરિયમ સહિત અન્ય પાત્રોને વિશ્વભરના સાહિત્યરસિકો સુધી પહોંચાડવાનો પ્રશંસનીય પ્રયત્ન કર્યો છે. કોણ છે જેની ભટ્ટ? હાલ ટેક્સાસ-અમેરિકામાં વસતાં જેનીનો ઉછેર થયો મુંબઈમાં. પ્રારંભિક ભણતર મરાઠીમાં થયું અને નવ

વર્ષની ઉંમરે માતા-પિતાએ જેનીને પંચગિની બોર્ડિંગ સ્કૂલમાં ભણવા મૂકી એટલે બાકીનું શિક્ષણ અંગ્રેજી માધ્યમમાં જ થયું. હાયર-સેકન્ડરી એજ્યુકેશન મુંબઈની મીકીબાઈ કોલેજમાં લીધા પછી એન્જિનિયરિંગનું ભણવા જેની ઈંગ્લેન્ડ ગઈ અને ત્યાંથી પછી અમેરિકા. કરિયરમાં થોડાંક વર્ષ કોર્પોરેટ કંપનીમાં સારી પોસ્ટ પર કામ કર્યા પછી હવે એ ટેક્સાસમાં બેસીને એય નિરાંતે ફુલટાઈમ અનુવાદ-સર્જન-વિવેચનમાં વ્યસ્ત છે.

અલબત્ત, સાહિત્યસર્જનનાં બીજાં તો બાળપણમાં જ ફૂટી ચૂક્યાં હતાં. બોર્ડિંગ સ્કૂલમાં ભણતી ત્યારે જ જેનીએ અંગ્રેજી સામયિક ફેમિના દ્વારા યોજાયેલી ટૂંકી વાર્તાસ્પર્ધામાં ભાગ લીધેલો. રોબોટ-હૂ રોટ પોએટ્રી નામની એની વાર્તાને એ સમયે પૂરા પંચોતેર રૂપિયાનું ઈનામ મળેલું!

ભણવાનું પૂરું કર્યા પછી અમેરિકામાં લેખનની કેટલીક વર્કશોપ્સ એટેન્ડ

જાણીતા લેખક ગૌરીશંકર જોશી 'ધૂમકેતુ'ની કુલ ૨૬ વાર્તાનો અનુવાદસંગ્રહ 'રત્નો ઢોલી'. માતાને આપેલું વચન પૂર્ણ કર્યું.

કરી. ઓનલાઈન માધ્યમોમાં ક્યાંક છૂટુંછવાયું લખતાં રહ્યાં, પણ આ વર્ષોમાં રહેવાનું તો ઈંગ્લેન્ડ-જર્મની-અમેરિકામાં થયું એટલે સ્વાભાવિક રીતે એમનું પોતાનું સર્જનકાર્ય અંગ્રેજીમાં જ થયું. હા, માતૃભાષામાં વાંચવાનું તો ચાલુ જ હતું.

મા અને માતૃભાષા

પ્રિયદર્શિની સાથેની વાતચીતમાં જેની કહે છે: 'માતૃભાષા સાથે ગાઢ સંબંધ જળવાઈ રહ્યો એમાં મારાં માતા અને ચિત્રલેખાનો ફાળો છે. મારી મા ખૂબ સારી વાચક એટલે ઘરમાં ચિત્રલેખા સહિતનાં ગુજરાતી સામયિકો અને પુસ્તકો આવ્યાં જ કરે. ગુજરાતી ઉપરાંત અંગ્રેજી સાહિત્યના ગુજરાતી અનુવાદ પણ ખૂબ વાંચતી. સ્કૂલની રજાઓમાં હું ઘરે હોઉં ત્યારે મા મને ગુજરાતી વંચાવતી. એને કારણે સ્કૂલમાં હું ગુજરાતી ન ભણી હોવા છતાં માતૃભાષા સાથેનો સંબંધ અતૂટ રહ્યો.'

ઈનફેક્ટ, ધૂમકેતુની વાર્તાઓનો અનુવાદ કરવાની પ્રેરણા પણ જેનીને માતા પાસેથી જ મળી. એમણે જ આ દીકરીને કહેલું કે ધૂમકેતુ અને મેઘાણી જેવા સર્જકોને અંગ્રેજીમાં અનુવાદિત કરવા જ જોઈએ. જેની કહે છે: 'ધૂમકેતુના પરિવાર પાસેથી મંજૂરી લઈને હું આ કામ શરૂ કરું એ પહેલાં જ વર્ષ ૨૦૧૪માં મમ્મીનું અવસાન થયું, પણ મેં ત્યારે જ નક્કી કરેલું કે એમની યાદમાં હું આ

કામ કરીશ જ.'

અનુવાદની યાત્રા

જો કે અનુવાદની આ યાત્રાનું કામ ધારીએ એટલું સરળ નહોતું. ગૌરીશંકર ગોવર્ધનરામ જોશી ઉર્ફે ધૂમકેતુએ માતબર સર્જન કર્યું છે. ચોવીસ જેટલા પ્રકાશિત વાર્તાસંગ્રહોમાંથી વાર્તા પસંદ કરવાની હતી. એ સમયકાળમાં, એ સમયનાં સામાજિક મૂલ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને લખાયેલી આ વાર્તાઓમાંથી પસંદ કરીને આજના વાચકને, નોન-ગુજરાતી વાચકને પણ રસ પડે એ રીતે અંગ્રેજીમાં ઢાળવાની હતી. વળી, જેની કહે છે એમ, ભાષા ફક્ત શબ્દો, શબ્દસમૂહ કે રૂઢિપ્રયોગોથી નથી બનતી. સર્જક જ્યારે લખે એમાં આખેઆખાં સમાજ, સંસ્કૃતિ, ભાવવિશ્વનો સમાવેશ થતો હોય છે.

આમ છતાં જેનીએ પોસ્ટઓફિસ, કેલાસ, ટીઅર્સ ઓફ ધ સાઉલ (આમ્રપાલી-વૈશાલી), મૂંગોગૂંગો અને રત્નો ઢોલી જેવી ધૂમકેતુની ૨૬ વાર્તા અત્યંત રસાળ શૈલીમાં અંગ્રેજીમાં ઢાળી છે. આ અનુવાદકાર્યને યાદગાર સફર ગણાવતાં એ કહે છે: 'અનુવાદ કરતાં કરતાં ગુજરાતના સામાજિક-સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસની કંઈકેટલીય નવી વાત મને જાણવા મળી છે, જે અન્યથા હું ક્યારેય જાણી શકી ન હોત.'

સર્જનયાત્રા

સારાં અનુવાદક હોવા ઉપરાંત જેની પોતે ઉત્તમ વાર્તાકાર-સર્જક છે. વર્ષ ૨૦૧૨થી અંગ્રેજીમાં એ ટૂંકી વાર્તા લખે છે. ઘણી વાર્તા અમેરિકાનાં પ્રતિષ્ઠિત સાહિત્યિક સામયિકોમાં પ્રકાશિત થઈ છે. એમાંથી પસંદ કરેલી પંદર વાર્તાનો સંગ્રહ ઈય ઓફ અસ કિલર્સ પણ આ જ વર્ષે સપ્ટેમ્બરમાં પ્રકાશિત થયો છે. ટૂંકી વાર્તાનું ફોર્મ એમને ગમે છે. આ વાર્તાઓ લખાઈ છે અંગ્રેજીમાં, પણ એમાંથી ઘણી બધી વાર્તા ગુજરાત-ભારતીય પશ્ચાદ્ભૂમાં લખાયેલી છે. એનો ઉછેર અને પારિવારિક બેકગ્રાઉન્ડ જોતાં એ સ્વાભાવિક પણ છે, પરંતુ આ સંગ્રહથી ભારતીય મૂળના અંગ્રેજી લેખકોની યાદીમાં એક ગુજરાતી નામ ચોક્કસ ઉમેરાયું છે.

સપનાં સર્જનનાં...

હાલ તો જેની એક અંગ્રેજી નવલકથા પર કામ કરી રહ્યાં છે, પરંતુ એમની ઈચ્છા છે કે ઝવેરચંદ મેઘાણી અને ધૂમકેતુનાં સર્જન પર હજુ વધારે કામ કરવું. ખાસ કરીને, ધૂમકેતુની ઐતિહાસિક નવલકથાનો પણ એમના વિશલિસ્ટમાં સમાવેશ છે. એ બોર્ડિંગ સ્કૂલમાં ભણતી ત્યારે માતાએ લખેલા ભાવસભર પત્રો પણ એની પાસે સચવાયેલા છે. શક્ય બને તો આ પત્રોનો પણ અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કરવો છે એમને. એલિસ મનરો, રોહિંચન મિશ્રી, અનીતા અને કિરણ દેસાઈ જેવાં લેખકોને વાંચતાં રહેવાની સાથે સાથે એ ઈલા આરબ મહેતા અને અન્ય ગુજરાતી લેખકોને પણ વાંચતાં રહે છે.

ગુજરાતી સારું જાણતાં હોવા છતાં પોતાના ઉછેર અને માહોલને કારણે જેની પોતાને અંગ્રેજીમાં જ સારી રીતે અભિવ્યક્ત કરી શકે છે. અનુવાદક તરીકે સર્જકના ભાવવિશ્વને એક ભાષામાંથી બીજી ભાષામાં લઈ જવાનું કામ એમને ગમે છે.

એ યોગ્ય રીતે જ કહે છે: 'આમ જોઈએ તો વાચક-લેખક તરીકે આપણે સૌ એક અર્થમાં અનુવાદક જ છીએ, કેમ કે વાંચવાની પ્રક્રિયા પોતે જ એક પ્રકારે વાચક માટે પોતાની સમજ પ્રમાણેના અનુવાદ અને અર્થઘટનની પ્રક્રિયા જ હોય છેને?'